

JONAS MIKELINSKAS – TIESOS RAŠYTOJAS

Praėjo daugiau kaip 40 metų, kai Jonas Mikelinskas, Švietimo ministerijos inspektorius, įžengė į lietuvių literatūros lauką. Per tuos nelaisvės ir laisvės dešimtmečius sukrovė didžiulę knygų piramidę iš apsakymų, romanų, apysakų, eseistinių filosofinių miniatiūrų, aistringos intelektualinės publicistikos. Dabar vaikštome aplink tą piramidę, stebimės jos dydžiu ir galvojame: kas gi čia svarbiausia? Sakyčiau, jos dvasinės konstrukcijos, jos vidinio gyvybinio branduolio vientisumas.

Sovietmečiu sunkiausia buvo išsaugoti kuriančios asmenybės vientisumą. Nuolatinės grėsmės slėgis, totalinė mąstymo unifikacija, bundančio talento būtinybė išreikšti save, – o tai įmanoma tik taikantis prie esamų sąlygų, – skaldė asmenybę iki pat šaknų, vertė apgaudinėti save „socializmo su žmogišku veidu“ iliuzijomis, skaudžiai nusivilti, pasiduoti juodai netikėjimo tuštumai ar net kandžiam, ironiškam cinizmui.

Jonas Mikelinskas išvengė šitokio asmenybės trupėjimo. Sunkiausiu laiku, išspirtas iš literatūrinio konsultanto kėdės Rašytojų sąjungos rūmuose, paskui kelerius metus niekur nespausdinamas, jis nemaldavo malonės ir nesilankstė. Atsimenu, kaip jis, atstumtas, pasmerktas partinės spaudos ir aukštų CK pareigūnų, išeidavo į tribūną ir atkakliai ginčydavosi. Ūkdavo donkichotiškai vienišas, bet nenusižeminęs, neišsižadėjęs savo kūrybos pašaukimo – sakyti tiesą. Tad nepriklausomybės metais pagrįstai galėjo priskirti save prie tų, kurie „nepardavė sąžinės“.

Iš kur ta Jono Mikelinsko monumentali vidinė tvirtybė? Jis pats nurodo savo tėvą, ūkininką, išprususį kaimo politiką, išmokiusį kritiškai žvelgti į pasaulį nuosavo vienkiemio molžemio, kurio dar niekas nesibaudė atimti. Jis buvo tos pačios kartos žmogus, kaip ir jo kaimynai – studentai humanitarai: Mamertas, Indriliūnas, Bronius Krivickas, tos kartos, kurią prieškarinio mokykla buvo išmokiusi turėti savo principus, jų laikytis, pagal juos gyventi. Jonas Mikelinskas atėjo į literatūrą „atodėkio“ metu, kai jau neberekėjo taip iki dugno išpurtyti iš savęs visko, ką tau buvo davęs anos nepriklausomybės laikas, atėjo iš prancūzų kalbos ir literatūros studijų, apsaugotas nuo sovietinės kultūros niokojančios niveliacijos. Tačiau esminis jo asmenybės pagrindas yra Kanto kategoriškasis imperatyvas: moralės dėsniai yra absoliuti žmogaus egzistencijos būtinybė, lietuvių literatūroje, regis, tik Juozas Grušas dar taip stipriai buvo pajutęs tą kategoriško imperatyvo galią, nepasiduodančią politinei prievartai ar konformistiniam pragmatizmui.

Jono Mikelinsko prozoje žmogus iškyla ne kaip baigtinis dydis, o kaip kintantis, nežinomų galimybių projektas. Žmogus – tai nuolatinė pastanga tapti žmogumi, būti kitokiam, negu buvai. Kitėjimo troškimas ir permainų viltis teberuseno išgąsdintoje, pamažu atsigaunančioje visuomenėje, ir būtent tas požeminis lūkestis maitino Mikelinsko kūryboje teisingumo ilgesį, gėrio dvelksmą, nenusižeminusio laikyseną. Žmogaus vertė jau ėmė priešintis viešpataujančios santvarkos politiniams kriterijams, o moralumo atmosfera formavo vidinės laisvės erdvę. Žmogui buvo gražintas dvasinis gyvenimas – tai esminis to meto literatūros pokytis. Mano kūrinių herojus turi būti tiesa. Literatūra – dvasinis kompasas žmogui, keliaujančiam painiais istorijos vingiais. Tai – Mikelinsko programiniai žodžiai.

Neįprastas buvo jau pirmosios apsakymų knygos *Senis po laikrodžiu* (1960) žmogus – kažko susikrimtęs, medituojantis, stovintis šalia tekančio gyvenimo, neturįs nei galimybių, nei noro aktyviai įsiterpti, ką nors nuveikti, kaip reikalavo ano meto prozos normatyvai. Jono Mikelinsko prozos herojus ir liko išstumtas į nuošalę, svetimas esamai gyvenimo sanklodai ir jos slegiamas („Visas aplinkybes kažkas kūrė už mane“), stebintis ir teisiantis pats save, ieškantis pats vienas tikrųjų savo egzistencijos pamatų, kuriuos ženklina skiriamoji gėrio ir blogio riba. Vieno apsakymo herojus sakosi nešąs savyje dinamią

žmonių sąžinei sprogdinti. Dažnai Jono Mikelinsko prozos personažas nukryžiuojamas draskančių alternatyvų: turi rinktis vieną ar kitą, apsispręsti, ir nuo to apsisprendimo priklauso tolesnio gyvenimo prasmė. Dėl to pasakojimas virsta analitiniu pjūviu, kuris skrodžia iki gilumos – kas tu esi, ar sugebi išlikti garbingas ir orus laužančiose prievartos situacijose. Tai romanas *Genys yra margas* (1976), apysakos *Trys dienos, trys naktys* (1968), *Anonimas* (1980), kur daugiau kankinančios meditacijos negu veiksmo, kur laisvas apsisprendimas yra vertesnis už aplinkybių diktatą, kur kunigas, jau kvėpavęs „kurortų oru“, drįsta piktintis, kad Bažnyčia neleidžiama skelbti savo tiesų, o senutė, mokytojo motina, baisesi, kad mokykla įrengta išvežtųjų namuose. Dėl to taip siuto partinė kritika, išvydusi žmogaus laisvėjimą ir jį motyvuojančių aukštesnių vertybių sistemą.

Jonas Mikelinskas moralistas nevirto moralizatoriumi. Jo prozos herojų kasdieninę buitį perveria aštrūs fundamentinių problemų spinduliai. Jie jaučia čia pat įrėžtą mirties brūkšnį ir savo egzistencijos vienatviškumą – jos niekam kitam neatiduosi ir ja nepasidalinsi. Jie jaučia begalybės horizontą, kuris pasiekiamas ne žinojimu, o tik nebyliu metafiziniu troškimu (apysaka „Laukinė obelis“) bei tikėjimu, kuris yra žmogaus kelias į absoliutą (taip aiškina apysakoje „Trys dienos, trys naktys“ kunigas, pirmą kartą sovietmečio prozoje teigiamai apibūdintas). Jie apimti egzistencinio nerimo („mane nusmelkė vidinis šaltis“), kurio negali išsklaidyti fabulinių situacijų grandinė, nes tas nerimas plūsta iš sąsąmonės, siūbuoja sapnuose, kur prabyla protėvių patirtis. Tai asmenybės autonomijos sritis, nepavaldi visagaliam „dienos kalifų“ režimui, J. Mikelinsko įteisinta šiuolaikinėje lietuvių prozoje. Jo žodyje budi nežinomybės nuojauta ir intelektualinė refleksija, kuri savaip jį įelektrina ir nutiesia potekstes, ypač ryškias prozos miniatiūrų knygoje *Nepalaidotos dienos* (1985).

Subtilios psichologinės analizės meistras, klojęs stilistinius pamatus vidiniam monologui, J. Mikelinskas jautėsi pašauktas būti ir istorijos proceso stebėtoju. Žmogus gyvena istoriniame laike, ir tik iš jo veiksmų aiškėja jo vertė, tik byrančios laiko smiltys tampa nepakartojamai spalvingomis pasakojimo ląstelėmis. Tad parašė vienintelį tokios dokumentinės faktūros – Reicho darbo tarnyba – kūrinį *Už horizonto – laisvė* (1978), pikta apkaltintą hitlerinės Vokietijos šloviniu. Itin autentiškai šturpo nuotaikų, rusų enkavedistų dialogų persmelktas romanas *Juodųjų eglių šalis* – vienintelis sovietmečio romanas, parašytas „į stalčių“ 1962–1967 m. ir laukęs cenzūros panaikinimo., „Pirmoji mano stichija yra kaimo gyvenimas, jo žmonės ir rūpesčiai“, – sakė Mikelinskas 1982 metais. Tad sukūrė dviejų tomų panoraminį epopėjinį romaną *Kur lygūs laukai* (1981, 1990), piešdamas Lietuvos kaimo likimą socialinių sistemų žiauriose sūpuoklėse, paliudydamas nenugalimai žemininkišką lietuvių rašytojo prigimtį.

Nepriklausoma Lietuvos valstybė mobilizavo Jono Mikelinsko-prozininko plunksną savo gyvybinių pozicijų gynybai. Jis gudragalviškai nedelsė, o iškart apsisprendė, kad rašytojo vieta – būti su savo atgimstančia valstybe, Parlamentu ir Vyriausybe. Jis rašo atvirą laišką generolui E. Eismuntui, Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto pirmininkui, nuosekliai paneigdamas visus sovietinės santvarkos įteisinimo Lietuvoje argumentus. Atmeta Arvydo Juozaičio adoracinį himną rusų kultūrai, be kurios poveikio Lietuva būsianti provincinė. Įnirtingai ginčijasi su Tomu Venclova, neigiančiu 1941 m. birželio 23 d. sukilimą, kurį istorikas Edvardas Gudavičius laiko „vienu didingiausių mūsų istorijos momentų“. Komercinės spaudos ir televizijos žurnalistams, taip pat kai kuriems rašytojams tulžingai puolant, šmeižiant ir niekinant Vytautą Landsbergį, išdrįsta pasakyti, kad jis „mūsų istorijoje atsistos šalia Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos ir pirmųjų Respublikos prezidentų“. Jono Mikelinsko plunksnai priklauso viena įžvalgiausių studijų *Homo sovieticus* ir didelės kontraversijas sukėlusios jo mintys apie holokaustą Lietuvoje. Nepriklausomybės metų publicistikoje rašytojas atsivėrė kaip puikus polemistas: jis ginčijosi tik dėl esminių vertybinės orientacijos dalykų, nesiveldamas į smulkmenas, nebandydamas sumenkinti priešininko ir šokiruoti frazės šmaikštumu. Jis pagarbiai išdėsto priešininko argumentus, išryškina jų sistemą, o tada nuosekliai sugriauna, parodydamas klaidingą vertybių pagrindą. Ypač dažnai jis atakuoja baikšnią Vakarų laikyseną sovietinio imperializmo atžvilgiu ir Vakarų intelektualų liaupses sovietiniam socializmui. „Mirtis penkmečio plano sabotuotojams“, – rašė L. Aragonas viename eilėraštyje, o A.

Malraux (A. Malro) sakė, kad Maskvos viešieji teismo procesai, pasibaigiantys mirties nuosprendžiais, nesunaikina komunizmo didybės. Todėl Vakarai ir nepajėgė atsiųsti savojo Byrono (Bairono) paremti Lietuvos nepriklausomybės kovų, pasak J. Mikelinsko.

Jono Mikelinsko publicistika, pagrįsta racionali argumentacija, yra kupina tikėjimo savo tiesa ir moralinio patoso. Mintis jam yra veiksmas, vidinis įvykis, pašaukimo aktas, o ne loginės dedukcijos retorinė figūra. Čia yra puikių psichologinės analitikos įžvalgų, nutrinančių blizgantį dažą nuo mitologizuotų figūrų (pasakojimas apie J. Miltonį), o kartu tauraus pasipriešinimo moraliniam menininko suniekinimui (Just. Marcinkevičiaus gynyba). J. Mikelinskas nesiafišuoja buvęs disidentas, pats didžiausias, – nespardo savo plunksnos brolių už ano meto niekingus rašymus. Nors jis kasmet parašo po naują didesnę ar mažesnę knygą, bet nė karto neprašė ir nė karto negavo valstybinės stipendijos kūrybiniam darbui tęsti.

Jonas Mikelinskas – apsisprendęs rašytojas, niekinąs estetinį ir moralinį neutralumą, – pasiryžo būti sujaukto istorinio laiko sąžine, būti savo tautos istorinio likimo dalyviu, sakyti karčią tiesą, o ne kurti raminantį apgaulingai „saldų meną“.

Vytautas Kubilius, „Jonas Mikelinskas – tiesos rašytojas“, *Literatūra ir menas*, Nr. 20 (2899), 2002 m. gegužės 17 d., p. 3.